

פיליפ קולב: פרוסט ופרויד

עד היום יש ספק־מה באשר ליחסים האפשריים בין יצירתו של מרסל פרוסט ותורותיו של זיגמונד פרויד. מאז הופיע בחיפוש הזמן האבוד הבינו המבקרים השקולים ביותר את משמעותו של חקר זה: הם הכירו בפרוסט את אחד מצאצאיו של מונטיין. הוא נמנה על אותה מסורת אצילה של סופרים צרפתים שבחרו להם בנושא עיקרי לכתיבתם את חקר הלב האנושי, ולמטרה שמו להם את ההעמקה במגיעיו של האדם. אכן, יש אוצרות נוספים בחיפוש זה: הריהו גם יצירה של הומוריסט ומשורר נעלה, שלא לדבר על שאר דברים. מכל־מקום, ודאי שהרחיק פרוסט לכת בהעמקת החקירות הפסיכולוגיות יותר מכל מחבר לפניו. אם בימינו יבקש מבקר להסב אליו תשומת־לב בטענה הפוכה הרי בכך יוכיח רק שכוח־השיפוט שלו לקוי. הצד הפסיכולוגי ברומן הפרוסטיאני אפשר ימשוך את לבנו פחות משאר תכונות שבו, ובכל־זאת הריהו ציון־דרך בתולדות הספרות. צד זה ביצירה עורר את התפעלותו של ז'אק ריבייר, עד כדי כך שהמחבר התמרמר קצת על שהמבקר התעכב על ענין זה יותר מדי לטעמו ואגב כך פסח על יתר תכונותיה של היצירה.

עם זאת, מקוריותו של פרוסט בתחום הפסיכולוגי מעלה בהכרח את שאלת קשריו אל יצירתו של פרויד. דרכו של המחבר לגשת אל נושאים מסוימים, כדוגמת החלום או תת־המודע, מעוררת אותנו לתמוה אם הכיר, מתוך קריאה או בדרכים אחרות, את רעיונותיו או תורותיו של הפסיכיאטר הגדול בתחום זה.

אחד המומחים המהימנים ביותר בצד זה של יצירת פרוסט, ויליאם ס. בל, עסק בשאלה זו וכך הוא מסכם את דעתו: "נדונה השאלה אם ידע פרוסט או לא ידע את תורותיו של פרויד במישרים, ובהסתמך על החומר העומד לרשותנו עתה דומה כי זו שאלה שאין לה פתרון".¹

אמת ששום מסמך לא עמד לרשותו של החוקר כאשר נכתבו שורות אלו. אך כפי הנראה לא ידע המחבר על עדות שאינה נטולת־ערך באותו נושא. הדברים אמורים בעדותו של ז'אק ריבייר, שזמן־מה לאחר שמת פרוסט נתן ראיון חשוב לפרדריק לפבר (Lefèvre). אחת השאלות הראשונות של המראיין לז'אק ריבייר כך היתה:

האם הכיר פרוסט את פרויד?

והנה התשובה:

רק בשמו; נדמה לי שאוכל לקבוע שמימיו לא קרא אף שורה אחת מחיבוריו.² עד כה לא בא שום מסמך לאשר ענין מרכזי זה בראיון שפירסם לפבר. אך יש מסמך כזה. כיום נוכל לתהות על השאלה מקרוב יותר שפן מצאנו מכתב בכתב־ידו של מרסל פרוסט, היחיד המופר לנו, בו הסופר מתבטא בלא עקיפים בנושא דיונו. בכתב־היד המקורי אין שום עקבות לזהותו של הנמען; סוחר כתב־היד שממנו בא

לנו המכתב לא יכול (או לא רצה) להאיר את עינינו באשר למוצאו של זה. במכתב שלפנינו פונה פרוסט אל מבקר ספרותי שקרא מאמר משלו. אותו מאמר ודאי אוהד היה, כי פרוסט מתנצל על שהוא "מאחר כל-כך להודות לך על מאמריך" והוא מחמיא לו בלשון מחניפה מעין כמוה. עוד נשוב אל חלק זה של המכתב. הדבר שהעלה אותנו על עקבות מבקר שמדובר בו הוא רמז של פרוסט לענין "פירוש מוטעה" שזכר כי נכשל בו בקשר למאמר על צלבי-העץ* שכתב אותו מבקר; פרשה זו גסתיימה בשעתה ב"בירור הוגן". אלא שהזכר יזכור שכאשר העניקה אקדמית-גונקור את הפרס שלה לפרוסט על ספרו בצל הנערות הפורחות קם המו"ל הערמומי של דורו'לס ומיד חגר לעותקים של צלבי-העץ סרט שעליו הציון "פרס-גונקור", ובאותיות קטנות יותר נאמר בו: 4 (קולות) מתוך 10. פרוסט רגיש היה פי-כמה בענין דורו'לס לפי שמספר מבקרים נתנו ביטוי להעדפתם את צלבי-העץ על בצל הנערות. לכן, כאשר פירסם נובל רוזי פראנפו בחוברת ה-1 בינואר 1920 מאמר מאת רוזיה אלאר שכולו שבחים למחבר צלבי-העץ, הצטער פרוסט על שכתב-העת של בית-ההוצאה שלו הוא עצמו מפליג בשבחו של מתחרהו. נראה היה לו כי משפט אחד באותו מאמר כוון לפגוע בו אישית. המשפט שלא נראה לו הוא, מן-הסתם, זה שבו שאל אלאר: "כלום אין אמנות הסיפור עולה על האמנות של עירפול הרעיונות בתואנה של העמקתם?" ודאי התלונן פרוסט בענין זה לפני עורך ה-N.R.F., כי ז'אק ריבייר השיב לו בדברים הבאים: "ידיד יקר, איך יכולת לחשוב כי משפטו של אלאר היה מכוון נגדך? זו השערה שעליך לסלקה מדעתך לגמרי".³ ברי כי זה אותו "בירור הוגן" ששם קץ לאי-ההבנה.

אם כה ואם כה, המכתב שבידנו מאפשר לברר את זהותו של המבקר שאליו פנה פרוסט, כי מכתב זה מצביע בפירוש על שלושה קטעים מתוך מאמר של אותו מבקר: 1. תחילתו של המאמר המדובר, בה המחבר מסביר דברים "שמתוכם נתבקשה מראש עמדתו של מר דה-שארליס"; 2. קטע בו מדובר על דוריאן גריי; 3. "המשפט על פרויד". והנה כאן אין צל של ספק שהדברים אמורים במאמרו של רוזיה אלאר על הכרך השני של לעבר בני-גרמאנט והכרך הראשון של פרום ועמורה, מאמר שנדפס ב-N.R.F. מיום 1 בספטמבר 1921. בהמשך המאמר יוכל הקורא לראות, בהערות המתיחסות לנוסח מכתבו של פרוסט, את שלושת הקטעים ממאמרו של אלאר שעליהם פרוסט מרמוז.

החשוב לנו הוא שיכולנו לפסוק בשאלת היחסים המשוערים בין פרוסט לפרויד. שכן פרוסט קובע במכתבו-נוסחו מובא בהמשך הדברים-כי לא הבין את המשפט במאמר העוסק בפרויד, והוא מסביר כאן את עצמו בבחירות: "אם לא הבינתי את המשפט על פרויד הרי זה מפני שלא קראתי את ספריו..." לא ייתכן ביטוי ברור ומפורש יותר בענין זה.

* רומן מאת רולאן דורו'לס (1919) על רקע מלחמת-העולם הראשונה; היה מועמד לפרס-גונקור ב-1919, אלא שהשופטים העדיפו עליו את בצל הנערות הפורחות לפרוסט. — המערכת.

ואגב, תאריך המכתב שבידינו מוסיף למשמעותו. עלה בידינו לקבוע כי המכתב נכתב זמן קצר לאחר פירסום מאמרו של אלאר, כלומר זמן קצר לאחר ה-1 בספטמבר 1921. במועד זה דומה כי לא ייתכן כלל לדבר על השפעה, כי פרוסט הגה את יצירתו הרבה קודם שתפרוץ מלחמת 1914. את חלקיה העקריים הכין לדפוס לפני צאתו לחפש לו מו"ל, סמוך לסוף הקיץ 1912. בספטמבר 1921 כבר יצאה לאור מחצית יצירתו או שהיתה מסודרת ביריעות-הגהה, וכל השאר היה גמור בכתב-יד או במכונת-כתיבה. רק קצת יותר משנה אחת נותר לו לחיות, ובתוך שנה זו היה עתיד לעבור על ההגהות ולהכניס כמה ליטושים אחרונים בכתובים. על-פי עדותו— ואיני רואה כל טעם לפקפק בה— עבדו פרוסט ופרויד באותה תקופה לערך בשני קווים מקבילים, ולא ידעו איש על רעהו.

הערות

William Stewart Bell, *Proust's Nocturnal Muse*. New York, Columbia University Press, 1962, p. 7.

Frédéric Lefèvre, *Une heure avec... deuxième série*. Paris, Ed. de la Nouvelle Revue Française, 1924, p. 97.

נוכת הגימה ההחלטית שבדברי התשובה של ריבייר, תמיהה היא אם לא ידע על המכתב ששלח פרוסט לאלאר בנושא זה. הואיל ואלאר היה אחד ממבקרי-הספרות הקבועים של ה-N.R.F. ודאי היה ריבייר מתראה ומתכתב עמו לעתים קרובות.

Marcel Proust et Jacques Rivière, *Correspondance (1914—1922) pré-sentée et annotée par Philip Kolb*. Paris, Lib. Plon [1955], p. 83. ראוי לציין כי זו פעם ראשונה נזכר שמו של אלאר בהתכתבות זו.

מכתב של מרסל פרוסט אל רוז'ה אלאר

(ספטמבר 1921)¹

אדון יקר,

לולא סבלתי כל-כך ממחלתי בימים אלה לא הייתי מאחר כל-כך להודות לך על מאמריך. עונג רב הוא לאדם כשמעמיקים כל-כך להבינו, עד לכוונות הקטנות שבקטנות. אני עצמי לא הייתי מיטיב כל-כך להצביע על הדברים שמתוכם הסתמנה מראש עמדתו של מר דה-שארליס, ופתיחה זו של מאמריך ממש מצוינת.²

כל הנוגע לדוריאן גריי וכו' אינו נופל מזה.³ נרגשתי עד עומק לבי בראותי כי תחית על סיפורי בתבונה מעמיקת-חקר כל-כך. אם לא הבינותי את המשפט על פרויד, הרי זה מפני שלא קראתי את ספריו; במסיבות אלו עשוי המשפט לפתוח פתח להנחה שהיתה כאן כוונת עלבון.⁴ אך כוונה כזאת אינה אפשרית, שהרי המשפט יצא מתחת ידך. לאחר טעות שנכשלתי בה בפירושו

של מאמרך על צלבי-העץ היה לנו בירור הוגן שלאחריו שוב לא תיתכן עוד כל אי-הבנה.

שוב אני מודה לך ומבקשך להאמין ביחסי החם והמסור.

מרסל פרוסט

הערות

¹ המכתב שייך לקרן-פרוסט באוניברסיטת-אילינוי. על-פי המובאות ממאמרו של זה האחרון אני מזהה את הנמען וקובע את תאריך המכתב. ראה ההערות הבאות. רצוננו להודות לגברת מאנט-פרוסט על שהואילה בטובה להרשותנו להביא כאן את גוסחו של מכתב זה.

² רמז למשפט הראשון במאמרו של רוז'ה אלאר על לעבר בני-גרמאנט חלק ב ופדום ועמורה חלק א, מאמר שהופיע בנובל רווי פ'ראנפו, כרך 17, מס. XCVI (1 בספטמבר 1921), עמוד 355 :

"הופעתו של מר דה-שארליס בגראנד-הוטל של באלבק, מזגו שהפכפך הוא פחות משהוא מרוכז בתפניותיו הפתאומיות, מעשיו המסתוריים, ונוסף על אלה טירחה זו שטורח המחבר להמחיש בצורה חיה ביותר את חזונו הגופנית של גיבור חדש זה— מתוך כל אלה התבקש מראש שדמות משונה זו משקפת את אורו של קן-משפחה שסמוי הוא מעינינו אלא שניחשנו כי מצוי הוא במחוז שלא נחקר עדיין, מעבר לנופים בהם נהנים היינו ללכת בעקבות מר מרסל פרוסט, בחיפוש אחר הזמן האבוד".

³ שם, ע' 356 (לענין הרומן של אוסקר ויילד) :

"דור שלם של משוררים, אשר סאמן הזועף הוא שהביאם בסוד הדברים, הקדיש את חוברותיו הראשונות למזמורים על עלמים דו-משמעיים, תוך שהוא עושה נפשות במסבאות-האמנים לסנוביות של הומורסקסואליות ספרותית.

"הודות למר מרסל פרוסט ניטיב אפוא להבין ולהעריך את כל העונה המתמשכת מתמונתו של דוריאן גריי עד קידוש-השם של סבסטיאן הקדוש. כי אשף זה מקדים אף את יצירת הזמן; הוא ממציא והוא משווה לתקופה, זו של פרשת-דרייפוס, את הצבע והסגנון ההולמים אותה ואשר לכאורה אך ממנו לבדו באו לה".

⁴ והרי הקטע המדובר (שם, ע' 356) :

"אשר להערותיו בנוגע לתפקידם של הגברים-הנשים בחברה, הקורא הוא שצריך להעתיקן למישור האינטלקטואלי: גילויים והסברים לרוב ייקלו עליו אן, וכה מושכי-לב יהיו.

"בעקבות הפרופיסור פרויד קמה אסכולה הרואה בחלום כמין נסיון של הישות הגופנית להגשים תשוקה כמוסה תוך שהיא מציגה לפניו מושא סמלי. יכולים אנו לקבל כי כל יצירת-אמנות היא פרי משאלה דומה לזו. ואם נראה אותה באור זה, הריהי מתערטלת ממניעי-השווא שבדרך-כלל המחבר אוהב לקשטה בהם, והיא מתגלה לנו בצורה חדשה. על-פי אמתתו הפשוטה והמעמיקה של מר פרוסט: 'הסיבה היא הפוקחת עיניים', נוכל לומר כי סילוקה של שגיאה מעלה משמעות נוספת".

⁵ בעת אי-ההבנה הנדונה ודאי התלונן פרוסט לפני ז'אק ריבייר, שקיבל על עצמו להרגיעו וכתב לו שלא נגדו כיון אלאר אותו משפט של דופי. ראה מרסל פרוסט וז'אק ריבייר, התכתבות, פאריז, פלון, 1955, ע' 83, מכתב שאני קובע לו תאריך (פברואר 1920). אין אנו יודעים אם היתה בנושא זה חליפת-מכתבים בין פרוסט ואלאר.